
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ GRUNDRISSE

Η ελληνική έκδοση των Grundrisse από τις εκδόσεις Στοχαστής και σε μετάφραση του Διονύση Διβάρη (ελληνικός τίτλος: Καρλ Μαρξ, *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, τόμ. Α-Γ, Αθήνα 1989-1992, σελ. 882) αποτελεί μεταφραστικό και εκδοτικό άθλο και δεν είναι ίσως υπερβολή να υποστηριχτεί ότι είναι η καλύτερη μετάφραση του έργου διεθνώς [χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στην αγγλική μετάφραση (Harmondsworth/New Left Review, 1973) λείπει το κείμενο Fragment des Urtextes της «Κριτικής της πολιτικής οικονομίας» του 1858 (γερμ. έκδ. Dietz, σσ. 871-947, ελλ. έκδ. σσ. 777-840)].

Το κείμενο των Grundrisse πρωτοδημοσιεύθηκε τα έτη 1939 και 1941 στον εκδοτικό οίκο για ξενόγλωσση φιλολογία στη Μόσχα. Περιλαμβάνει τα χειρόγραφα του Μαρξ από τα έτη 1857/1858. Το κείμενο (στη γερμανική

έκδοση 980 σελίδες χωρίς σημειώσεις και πηγές) συγκεντρώνει σημαντικές οικονομικές και μεθοδολογικές αναλύσεις του Μαρξ που αποτέλεσαν τη βάση για τη συγγραφή του *Κεφαλαίου*. Ακριβώς λόγω του ανοικτού και αποσπασματικού χαρακτήρα του έργου πολλοί θεωρητικοί το αντιπαραβάλλουν προς το *Κεφάλαιο* ως το «ανοικτό/κριτικό» έργο σε αντιδιαστολή προς τη συστηματική/κλειστή μέθοδο του *Κεφαλαίου*. Η θέση αυτή είναι απλουστευτική γιατί και στα Grundrisse απαντούν οι πλέον αυστηρές μεθοδικές αναπτύξεις εννοιών που ανατρέχουν στις εγελιανές αναλύσεις της *Λογικής και της Φιλοσοφίας του δικαίου*. Οι σοβαρότεροι μελετητές του έργου (Rosdolsky, Reichelt) διατύπωσαν την άποψη ότι χαρακτηριστικό για τα Grundrisse είναι η θεώρηση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εν γένει¹ (στον ύψιστο βαθμό αφαίρεσης), ενώ στο

---

1. Πρβ. Grundrisse, σ. 353/340 [ο πρώτος αριθμός αντιστοιχεί στη γερμανική έκδοση *Marx-Engels-Werke*, Βερολίνο, χ.χ. (MEW), και ο δεύτερος αριθμός στην ελληνική], όπου λέ-

Κεφάλαιο υπάρχει η μεθοδολογική κατεύθυνση άρσης της αφαίρεσης και ανάπτυξης και των επιφαινομένων μορφών. Τέτοιες μορφές αναφέρονται στον ανταγωνισμό και την πίστη. (Πρβ. επιστολή του Μαρξ στον Kugelmann της 28.12.1862, MEW 30/639). Γενικότερα αναφέρονται στις λεγόμενες «μορφές επιφανείας», όπως ο μισθός, ο τόκος, η πρόσοδος κτλ. που προγραμματικά επρόκειτο να αναπτυχθούν, και πράγματι εν μέρει αναπτύσσονται, στον εκδοθέντα από τον Ένγκελς Γ' τόμο του *Κεφαλαίου*. Αλλά και αυτή η άποψη είναι παρακινδυνευμένη όσο δεν έχει αποκατασταθεί η σχέση της εγελιανής μεθόδου προς τη μαρξική τόσο στα *Grundrisse* όσο και στο *Κεφάλαιο*, και εδώ υπάρχουν μέχρι σήμερα πολλά ανοικτά προβλήματα έρευνας, στα οποία ο σύγχρονος αναγνώστης μπορεί κατεξοχήν να εμβαθύνει μέσα από τη μελέτη των *Grundrisse*.

Του κειμένου των *Grundrisse* προτάσσεται η «Εισαγωγή» (το μόνο τμήμα του έργου μαζί με το σχέδιασμα για τους Bastiat και Carey που δημοσιεύτηκε ήδη κατά τα τέλη του προηγούμενου αιώνα στη *Neue Zeit*). Το κείμενο αυτό είναι οπωσδήποτε ένα από τα σημαντικότερα κείμενα περί μεθοδολογίας του 19ου αιώνα. Αρχίζει με μια κριτική της τοποθέτησης του μεμονωμένου ατόμου (που αποτελεί

αφετηρία των κατασκευών της αστικής πολιτικής οικονομίας). Στην «Εισαγωγή» ο Μαρξ φαίνεται αρχικά να επιχειρεί μία κατανόηση της κοινωνίας ως ολότητας ενσωματωμένων υποσυστημάτων (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κατανάλωση κτλ.), αλλά οδηγείται σε αδιέξοδο και επαναδιατυπώνει το πρόβλημα της μεθόδου ως πρόβλημα ιστορικότητας των κατηγοριών. Επισημαίνει την ιστορικότητα των πλέον «απλών» εννοιών, όπως χρήμα και εργασία, οι οποίες προϋποθέτουν την ανεμπόδιστη ανταλλαγή που έχει γενικευθεί σε καπιταλιστικές αγορές. Ακόμη επισημαίνεται το ερμηνευτικό παράδοξο ότι οι μεταγενέστερες κατηγορίες αποτελούν προϋπόθεση για την ανακατασκευή των προγενέστερων ιστορικών κατηγοριών.

Στο κεφάλαιο για το «χρήμα» (σσ. 33-148/77-170) αναπτύσσονται οι κατηγορίες της αξίας και της τιμής, και σε σχέση με αυτή την ανάπτυξη ο Μαρξ προβαίνει σε μια κριτική των θεωριών των προυντονιστών (Dagimon κ.ά.) περί εργασιακού χρήματος. Το χρήμα ξεπηδάει μέσα από την ανταλλαγή των εμπορευμάτων, είναι στιγμή της διαδικασίας αποκρυστάλλωσης των εργασιακών δυνάμεων της κοινωνίας σε εμπορεύματα και των ανταλλαγών μεταξύ τους, στις οποίες προβαίνουν ατομικοί ιδιοκτήτες, και θα αποτελούσε φετιχιστική συγκάλυψη της διαδι-

---

λέγεται ότι το αντικείμενο της ανάλυσης είναι το κεφάλαιο εν γένει σε αντίθεση προς το ιδιαίτερο κεφάλαιο. Αυτό είναι «μόνο μια αφαίρεση», αλλά όχι αυθαίρετη αφαίρεση και έχει πραγματική ύπαρξη, πραγματική κίνηση.

κασίας αυτής να επανασυνδεθεί κατευθείαν και χωρίς διαμεσολάβηση το χρήμα με τη διαδικασία της εργασίας. Η ανάλυση του χρήματος στα *Grundrisse* αναδεικνύει το χρήμα ως κοινωνική σχέση μέσα από την οποία εκδηλώνεται, με στρεβλή μορφή, ο κοινωνικός χαρακτήρας της ανθρώπινης δραστηριότητας και η κοινωνική μορφή του προϊόντος (σ. 75/117-8). Σαφώς προβάλλει εδώ η κανονιστική οπτική του Μαρξ. Οι κατηγορίες κατασκευάζονται υπό το πρίσμα της κριτικής εκείνης της μορφής κοινωνικότητας που θεμελιώνει την ανεξαρτησία του ατόμου πάνω στη σχέση εξάρτησης των ανθρώπων από σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Μέσα από την ανάλυση αναδεικνύεται η προοπτική, αρνητικά προς τις υπάρχουσες σχέσεις, της δυνατότητας να υπάρξει μία κοινωνία ελεύθερων προσώπων που υποτάσσουν πλέον την κοινωνική παραγωγή στις ελεύθερες κοινωνικές σχέσεις. [Η ελεύθερη κοινωνικότητα «διαμεσολαβεί» σε αυτή την περίπτωση την παραγωγή (σ. 88/120-21)]. Τόσο οι αλλοτριωμένες όσο και οι ελεύθερες μορφές κοινωνικότητας εμφανίζονται ως εκδοχές μίας «οικονομίας του χρόνου».

Η κεντρική κατηγορία που αναπτύσσεται στο κεφάλαιο για το «χρήμα» είναι η έννοια της κυκλοφορίας που χαρακτηρίζεται από τον Μαρξ «κακό άπειρο» (σ. 111/139). Προϋποθέτει την αυτονόμηση του γενικού ισοδύναμου, είναι δηλαδή μια μορφή της αναπτυγμένης καπιταλιστικής οικονο-

μίας, η οποία ωστόσο με τον τρόπο που συγκροτείται αποκρύπτει από τους δρώντες τις ουσιώδεις εκμεταλλευτικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην οικονομία αυτή. Με την έννοια αυτή η ανάπτυξη της προβληματικής της κυκλοφορίας από τον Μαρξ στα *Grundrisse*, ως προβληματική που προτάσσεται της ανάλυσης του ίδιου του κεφαλαίου (σσ. 149 επ./171 επ.), έχει δυο διαστάσεις:

α) αποτελεί λογική παραγωγή των μορφών ψευδούς συνείδησης, οι οποίες όμως μορφές προϋποθέτουν μορφές αληθινής/κριτικής συνείδησης που δεν έχουν ωστόσο ακόμη «τεθεί».

β) αποτελεί ταυτοχρόνως η ίδια ανάπτυξη των μεθοδολογικών προϋποθέσεων προκειμένου να «τεθούν» οι μορφές αυτές. Λ.χ. εδώ αναπτύσσεται το χρήμα, που είναι προϋπόθεση προκειμένου να αναπτυχθεί το κεφάλαιο, αλλά το κεφάλαιο εμφανίζεται ταυτόχρονα στους δρώντες στην «επιφάνεια» (πρβ. τον όρο εις σ. 139/162) της καπιταλιστικής κοινωνίας ως απλούστερη χρηματική σχέση.

Τίθενται εδώ σύνθετα προβλήματα μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών (πρβ. σ. 311, υποσ./306) που παραπέμπουν στην αντίστοιχη προβληματική της εγελιανής λογικής. Εγελιανής έμπνευσης φαίνεται να είναι και η ανάπτυξη των προσδιορισμών του χρήματος στο «κεφάλαιο για το χρήμα» των *Grundrisse*. Στον πρώτο του μορφικό προσδιορισμό το χρήμα αναπτύσσεται ως μέτρο αξιών (μας παραπέμπει στην εγελιανή λογική του Είναι, όπου

κεντρική κατηγορία είναι το «μέτρο»). Στο δεύτερο μορφικό του προσδιορισμό το χρήμα αναπτύσσεται ως μέσο κυκλοφορίας που πραγματοποιεί τις τιμές (κατά τα πρότυπα ανάλυσης σχέσεων της εγελιανής λογικής της ουσίας). Κατά τον τρίτο του μορφικό προσδιορισμό το χρήμα αναπτύσσεται ως χρήμα, δηλαδή ως αυτονομημένη μορφή (πρβ. εγελιανή λογική της έννοιας ως ελευθερίας, υποκειμενικότητας κτλ.). Η αυτονόμηση του χρήματος προκύπτει από την ίδια την κυκλοφορία. Ο Μαρξ παραπέμπει στον *Sismondi* (σ. 131/156): «Το εμπόριο [...] χώρισε τη σκιά από το σώμα και δημιούργησε τη δυνατότητα χωριστής πάνω τους κατοχής». Οι αναλύσεις των μορφικών προσδιορισμών του χρήματος είναι από τα πιο ερευνημένα κομμάτια των *Grundrisse* (πρβ. τις εργασίες των *Rosdolsky*, *Reichelt* και *Backhaus*). Οδηγούν από την πλευρά της κυκλοφορίας στην ανάπτυξη εξελιγμένων χρηματικών μορφών όπως είναι το «χρήμα ως μέσο πληρωμής» και το «παγκόσμιο χρήμα». Ο Μαρξ κάνει σαφές ότι εδώ η ανάλυση προλαμβάνει εννοιακές επεξεργασίες που ο τελικός τους μορφικός προσδιορισμός δεν μπορεί να γίνει παρά μετά την ανάπτυξη πολύ συνθετότερων κατηγοριών. Έτσι, το παγκόσμιο χρήμα προϋποθέτει την ανάπτυξη της παραγωγής, των σχέσεων οικονομίας και κράτους, των διεθνών σχέσεων και, τέλος, της παγκόσμιας αγοράς και των κρίσεων (σ. 139/162). Η απαρίθμηση αυτή μπορεί να εκληφθεί και ως ένα γιγα-

νταίο ερευνητικό πρόγραμμα, το οποίο όμως ο Μαρξ μόνο εν μέρει μπόρεσε να πραγματοποιήσει.

Το κύριο μέρος των *Grundrisse* (τετράδια II-VIII) είναι αφιερωμένο στην ανάλυση του κεφαλαίου. Το πρώτο τμήμα αυτού του μέρους επιγράφεται: «Η διαδικασία παραγωγής του κεφαλαίου». Το τμήμα αυτό περιέχει σημαντικές μεθοδολογικές αναπτύξεις όπως:

α) Το κεφάλαιο μπορεί να αναπτυχθεί μόνο ως σχέση και ως διαμεσολάβηση. Για να αναπτυχθεί η έννοια του κεφαλαίου, η ανάλυση δεν μπορεί να έχει ως αφετηρία της την εργασία, παρότι αποδεικνύεται ότι αυτή αποτελεί την ουσιαστική/περιεχομενική πλευρά της κοινωνικοοικονομικής διαδικασίας, αλλά ως αφετηρία θα χρησιμεύσει η έννοια της αξίας (σ. 170/189). Στην αξία η εργασία αναδεικνύεται ως διαμεσολαβημένη από την ανταλλακτική μορφή. Η ανταλλακτική αξία (κεφάλαιο) αυξάνει διαμεσολαβούμενη από την εργασία (από το ήδη διαμεσολαβημένο περιεχόμενο) (σ. 169/188). Αυτό δεν σημαίνει ότι η περιεχομενική διασταση εξαντλείται στη μορφική, σημαίνει όμως ότι το περιεχομενικό δεν μπορεί να συλληφθεί παρά μόνο ως αφαίρεση.

β) Ούτε και η έννοια της κοινωνίας μπορεί να προσεγγισθεί ανεξάρτητα από τη μορφή (κοινωνικό προσδιορισμό) που της είναι εγγενής (σ. 176/194). Αν λ.χ. πούμε ότι τόσο ο δουλοπάροικος όσο και ο φεουδάρχης είναι «άνθρωποι» και αναγάγουμε τις

έννοιες αυτές σε μια έννοια ανθρώπου, η ανάλυση απομακρύνεται από τους μορφικούς προσδιορισμούς της συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνίας. Ανάλογη ανάλυση υπάρχει και στη *Φιλοσοφία του δικαίου* του Hegel (§ 190 Zus.) όπου ο «άνθρωπος» αναπτύσσεται ως στιγμή του αστού.

γ) Περιλαμβάνονται μεθοδολογικά σημαντικές αναλύσεις της ιστορικότητας συγκεκριμένων κατηγοριών, λ.χ. της γαιοπροσόδου. Ενώ η γαιοπρόσδος χαρακτηρίζει προαστικούς οικονομικούς σχηματισμούς, ο Μαρξ εδώ λέει (σ. 187/204) ότι το κεφάλαιο είναι ο δημιουργός της σύγχρονης γαιοπροσόδου. Με την εγγεγραμμένη γλώσσα λέει ότι το κεφάλαιο είναι η «δρώσα μεσότης» που διαμεσολαβεί τόσο τη γαιοπρόσδο όσο και τον εργατικό μισθό στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία.

δ) Η διάκριση ανταλλακτικής-χρηστικής αξίας μεταφέρεται στην καπιταλιστική σχέση ιδιοκτησίας-εργασίας. Η εργασία είναι η χρηστική αξία του κεφαλαίου και η ζωντανή πηγή των αξιών ή, όπως λέει αλλού, «η γενική δυνατότητα του πλούτου» Απέναντι στο κεφάλαιο υπάρχει δύναμη η ολότητα όλων των εργασιών ως καθαρά αφηρημένη δραστηριότητα (σ. 204/218). Με την ανταλλαγή κεφαλαίου-εργασίας, το κεφάλαιο ιδιοποιείται την εργασία. Η ιδιοποίηση αυτή παρίσταται ως ζύμωση και μορφική αλλοίωση ή μάλλον ως η κατεξοχήν μορφοποίηση της εργασίας υπό καπιταλιστικούς όρους, η συγκρότησή της ως ουσία της παραγωγικής διαδικασίας (σ. 205/219).

ε) Εδώ προκύπτουν μεθοδολογικά ενδιαφέροντες αναδιπλασιασμοί, δεδομένου ότι πλέον αφενός προκύπτει το φαινόμενο της αλλοτριωτικής εξωτερίκευσης (*Entäusserung*) του εργάτη (σσ. 217, 228/229), της αλλοτριωμένης σχέσης του προς τη μορφοποιημένη υπό καπιταλιστικούς όρους εργασία του, αφετέρου ο εργάτης εξακολουθεί να αναγνωρίζει την εργασία του ως «δικιά του» και το προϊόν ως αποτέλεσμά της. Αντίστοιχο φαινόμενο αναδιπλασιασμού προκύπτει και ως προς την ίδια την παραγωγική διαδικασία, η οποία μπορεί να συλληφθεί αφενός ως παραγωγή που χαρακτηρίζει γενικά κάθε ανθρώπινη κοινωνία, και αφετέρου υπό τη μορφικά τροποποιημένη της μορφή της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας. Προφανώς πρόκειται εδώ για πρώτες διατυπώσεις των αναλύσεων στο *Κεφάλαιο* που αφορούν τη σχέση εργασιακής διαδικασίας και διαδικασίας αξιοποίησης. Είναι εμφανές ότι οι αναλύσεις αυτές στα *Grundrisse* προσφέρονται για την προσέγγιση της προβληματικής της υλικότητας, δηλαδή της διάστασης που επιτρέπει την υπέρβαση των καπιταλιστικών μορφικών προσδιορισμών στο μαρξικό έργο.

στ) Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην ανάλυση της θέσης και άρσης χωρισμών μεταξύ κατηγοριών: αναπτύσσονται οι σχέσεις μεταξύ κεντρικών «αντιπάλων» κατηγοριακών πλαισίων και ο όροι άρσης/υπέρβασης των μεταξύ τους χωρισμών στη συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία. Λ.χ. η παραγωγική δύ-

ναμη της εργασίας «είναι» παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου (σσ. 239 επ./247 επ.), αλλά ωστόσο ενεργοποιούνται εσωτερικές σχέσεις μεταξύ των δύο διαστάσεων της ίδιας «δύναμης». Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της ζωντανής εργασίας αυξάνει την αξία του κεφαλαίου επειδή μειώνει την αναγκαία εργασία (δηλαδή αυξάνει την υπερεργασία) (σ. 245/252). Η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας (η δημιουργία υπερεργασίας) είναι αναγκαίος όρος για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Ωστόσο, κάθε ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας είναι και ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου. «Από τη σκοπιά τού τώρα», γράφει ο Μαρξ (σ. 247/253) (εννοεί: από τη σκοπιά της καπιταλιστικής κοινωνίας), «η παραγωγική δύναμη της εργασίας είναι τέτοια στο βαθμό που είναι παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου». Στην παραγωγική διαδικασία ο χωρισμός της εργασίας από τους αντικειμενικούς όρους ύπαρξής της αίρεται. Αλλά σε αυτή τη διαδικασία η εργασία είναι ήδη ενσωματωμένη στο κεφάλαιο, οπότε η διαδικασία εμφανίζεται ως δύναμη αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου και διαιώνισης της αξίας.

Το δεύτερο τμήμα του κύριου μέρους των *Grundrisse* επιγράφεται: «Η διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου». Οι αναλύσεις αυτές διακρίνονται από τις αναλύσεις της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας του κεφαλαίου για το χρήμα. Οι τελευταίες χρησίμευσαν ως προϋποθέσεις για την

ανάπτυξη των κατηγοριών της παραγωγής, ενώ η έννοια της κυκλοφορίας του δεύτερου τμήματος του κύριου μέρους προϋποθέτει την ανάλυση της παραγωγής. Τα προβλήματα που αναπτύσσονται εδώ έχουν ιστορικές, μεθοδολογικές και στενότερα οικονομικές διαστάσεις. Από ιστορική άποψη περιέχονται αναλύσεις που αναφέρονται στην ιστορική διαδικασία της διεύρυνσης του κύκλου της κυκλοφορίας ως έκφραση της ροπής του κεφαλαίου για αξιοποίηση. Πρόκειται για τις λεγόμενες «προπαγανδιστικές» και «πολιτιστικές» τάσεις του κεφαλαίου, που συνίστανται στην ικανότητά του να αφομοιώνει το περιβάλλον του, φυσικό και κοινωνικό, και να του προσδίδει τη μορφή του (σσ. 313, 444 κ.α./308, 441 κ.α.). Από μεθοδολογική άποψη ο Μαρξ διαπραγματεύεται εδώ προβλήματα φετιχισμού των εμπορευματικών σχέσεων που συνδέονται με τη σφαίρα της κυκλοφορίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η μεθοδολογική ένταξη εννοιών που αρχικά φαίνονται να βρίσκονται εκτός του προβληματισμού της πολιτικής οικονομίας (χρηστική αξία) ή να έχουν αποκλειστικά τη μορφή επιφαινομένου στο διαλεκτικό μεθοδολογικό πλαίσιο της θεωρίας της αξίας.

Το κεντρικό οικονομικό πρόβλημα που απασχολεί στο τμήμα αυτό τον Μαρξ είναι το πρόβλημα της «πραγματοποίησης στην αγορά» του προϊόντος το οποίο παρήχθη στη διαδικασία της παραγωγής. Από οικονομική άποψη το πρόβλημα αυτό συνδέεται με τις λεγόμενες κρίσεις υπερπαραγωγής

που συνίστανται σε μειωμένη σε σχέση με την προσφορά ενεργό ζήτηση. Η παραχθείσα υπεραξία είναι χρήμα που δεν έχει «τεθεί» ως τέτοιο, δεν έχει πραγματοποιηθεί, και όσο δεν συμβαίνει τούτο είναι με κάποια έννοια απξιωμένο (σ. 325/318). Η πραγμάτωση εξαρτάται από την κυκλοφορία και θα μετρηθεί με μέτρο τη συνολική χρηστική αξία ή τη συνολική ανάγκη για την παραγωγή που θα εκδηλώσουν οι ανταλλάσσοντες (σ. 310/306). Εδώ η κοινωνική ανάγκη εμφανίζεται ως όριο της πραγματοποίησης της αξίας και ως εκδήλωση στο επίπεδο της κυκλοφορίας των εσωτερικών ορίων του κεφαλαίου (που προσδιορίζονται από τη σχέση ζωντανής προς νεκρή εργασία αφενός, αναγκαίας εργασίας προς υπερεργασία αφετέρου). Η κεντρική σημασία αυτών των αναλύσεων είναι προφανής και έχει υπογραμμισθεί από την έρευνα (πρβλ. Rosdolsky, κεφ. 3 και 21). Η έννοια της κοινωνικής ανάγκης εισέρχεται στην πολιτικοοικονομική ανάλυση ως προϋπόθεση και προϊόν του κεφαλαίου.

Σχετικά με την προβληματική της κυκλοφορίας, το κείμενο περιέχει μεθοδολογικά σημαντικές αναλύσεις της φύσης του ανταγωνισμού (σσ. 317/311, 323/316, 542/497) που εν μέρει περιλαμβάνονται στο *Κεφάλαιο* (πρβ. MEW, τ. 23, σ. 335/ελλ. μετ. Γ. Σκουριώτη, τόμ. 1, σελ. 328). Η μορφή του ανταγωνισμού (αδιαφορία του ενός κεφαλαίου για το άλλο, αυτονόμηση) είναι η ίδια εκδήλωση της «εσωτερικής φύσης» του κεφαλαίου που εμφα-

νίζεται ως εξωτερικός καταναγκασμός. Εδώ τίθεται ένα κεντρικό μεθοδολογικό ζήτημα, που αναφέρεται στη φαινομενική αντίφαση ότι το κεφάλαιο, που υποτίθεται ότι κατασκευάστηκε σε υψηλό βαθμό αφαίρεσης (δηλαδή με αφαίρεση από τον ανταγωνισμό) περιλαμβάνει τώρα στην εσωτερική του φύση το στοιχείο του ανταγωνισμού. Σε συνδυασμό με τις αναλύσεις στο *Κεφάλαιο*, πρέπει εδώ να δεχθούμε ότι ο Μαρξ δεν καταλογίζει στην εσωτερική φύση του κεφαλαίου τα πολλά κεφάλαια σε ανταγωνισμό, αλλά μόνο μία αναγκαία για την κατανόηση της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας διάσταση του ανταγωνισμού. Με αυτή την έννοια, ο ανταγωνισμός αποτελεί τη μορφή εισαγωγής νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία με το σκοπό να μειωθεί η αξία του κόστους παραγωγής για τον κάθε καπιταλιστή, που έχει ωστόσο ως αποτέλεσμα, στο συνολικό κοινωνικό επίπεδο, να λάβει η παραγωγική διαδικασία το χαρακτήρα της παραγωγής σχετικής υπεραξίας και να τεθούν σε λειτουργία οι νόμοι που διέπουν τον ιδιαίτερο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η σχέση αιτίας και αποτελέσματος στην παραπάνω φράση πρέπει ωστόσο να αντιστραφεί από την άποψη της υλιστικής επιστημολογίας. «Αίτια» της ίδιας της μορφής του ανταγωνισμού είναι η καπιταλιστική διαδικασία, που έκφρασή της αποτελεί ο ανταγωνισμός.

Από τις πλέον ενδιαφέρουσες αναλύσεις τις σχετικές με την κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι οι αναλύ-

σεις που αναφέρονται στο πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο (σσ. 590 επ./536 επ.), όπου ο Μαρξ συνδέει την ανάπτυξη της τεχνολογικής βάσης της κοινωνίας με την ένταξη σε αυτήν της επιστημονικής γνώσης και των αναπτυγμένων πνευματικών ιδιοτήτων των εργαζομένων και με το πρόβλημα του ελεύθερου χρόνου στις σύγχρονες κοινωνίες. Από τη μία μεριά το κεφάλαιο έχει την τάση με την ενσωμάτωση της επιστημονικής γνώσης και την αυτοματοποίηση να καθιστά τη δημιουργία του πλούτου σχετικά ανεξάρτητη από το χρησιμοποιούμενο χρόνο εργασίας. Από την άλλη μεριά μετράει την ίδια του την αξιοποίηση με όρους χρόνου εργασίας (σ. 593/539). Η ανάπτυξη του πνευματικού δυναμικού της συνολικής κοινωνίας καθίσταται άμεσα παραγωγική δύναμη που προσδιορίζει την αξιοποίηση. Ο Μαρξ φαίνεται να πιστεύει ότι η αναπτυσσόμενη γενική «κοινωνική διάνοια» που προϋποθέτει γνώση και έλεγχο των συνθηκών από τους εργαζόμενους μπορεί να θέσει υπό αμφισβήτηση τους ίδιους τους όρους συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας. Στην ιστορική σκηνή εμφανίζεται ο «δημιουργικός» άνθρωπος (σ. 599/544) και, ως δυνατότητα, (ο Μαρξ παραπέμπει στη σελ. 602/546 στον Owen που μιλάει για αναγκαιότητα) μια «νέα και ανώτερη διάταξη της κοινωνίας». Τα σημεία αυτά του

κειμένου αποτελούν κεντρικό θέμα πολλών σημερινών συζητήσεων εν όψει της εκτίμησης των επιπτώσεων της ηλεκτρονικής και επικοινωνιακής επανάστασης στις σύγχρονες καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις (πρβ. πρόσφατα T. Negri, «Constituent Republic», *Common Sense*, τ. 16).

Ακολουθεί ένα τρίτο τμήμα του κύριου κεφαλαίου που περιέχει αποσπασματικές αναλύσεις αναφερόμενες στη μετατροπή της υπεραξίας στο κέρδος. Ανοικτό μεθοδολογικό πρόβλημα παραμένει εδώ το πρόβλημα της άρσης της αφαίρεσης έτσι ώστε η ανάλυση να οδηγηθεί στην κατανόηση υπαρκτών μορφών (λ.χ. τιμών) στην επιφάνεια της αστικής κοινωνίας. Πέραν του τμήματος αυτού το κείμενο των *Grundrisse* περιλαμβάνει εκτεταμένα αποσπάσματα του Μαρξ, αναφερόμενα στην οικονομική θεωρία των Ricardo, Bastiat και Carey, καθώς και ένα απόσπασμα της πρώτης γραφής (1858) της *Κριτικής της πολιτικής οικονομίας* και ένα σχέδιο περιεχομένων του όλου έργου (του 1859).

Η ολοκλήρωση της έκδοσης των *Grundrisse* στα ελληνικά, πέραν του ότι αποτελεί, όπως επισημάναμε, έναν μεταφραστικό και εκδοτικό άθλο, αποτελεί την πολύτιμη πηγή που θα επιτρέψει την περαιτέρω ανάπτυξη της έρευνας σε προβλήματα διαλεκτικής θεωρίας στον τόπο μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Backhaus, H.G., «Για τη διαλεκτική της αξιακής μορφής», *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 7/1990.
- Backhaus, H.G., «Το μαρξικό σχέδιο για μια “διαλεκτική μέθοδο ανάπτυξης” ως θεματοποίηση του εσωτερικού στοιχείου της πολιτικής οικονομίας», *Αξιολογικά*, τ. 5 (1993).
- Backhaus, H.G., “Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory” στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Open Marxism*, I, Λονδίνο, Pluto Press, 1992.
- Καραγιώργος, Γ., «Προβλήματα κατασκευής διαλεκτικών κατηγοριών στο ώριμο μαρξικό έργο», *Αξιολογικά*, τ. 7 (1994).
- Negri, T., «Constituent Republic», *Common Sense*, τ. 16 (1994).
- Reichelt, H., *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Kar Marx*, Φραγκφούρτη, 1970.
- Reichelt, H., «Why did Marx Conceal his Dialectical Method» στο W. Bonefeld κ.ά. (επιμ.), *Open Marxism*, III, Λονδίνο, Pluto Press, 1995.
- Rosdolsky, R., *The Making of Marx's “Capital”*, Λονδίνο, Pluto Press, 1977.

ΝΙΚΟΣ ΚΙΝΤΗΣ